

KÍSÉRLETEK EGY KÖZÖS SZLÁV NYELV LÉTREHOZÁSÁRA

SZÓKE LAJOS

(Közlésre érkezett: 1975. január 15.)

A valaha egységes szláv nyelv a történelem folyamán egymástól távolra sodródott szláv népcsoportok eltérő életfeltételei és fejlődésük következtében egyre differenciálódott. Ez a nyelvi differenciálódás az újabb korban, a meginduló kulturális fejlődés kezdetén még erőteljesebb volt, és nem szűnt meg az elkövetkező évszázadokban sem. Ez vezetett oda, hogy manapság — habár a szláv nyelvek hasonlósága még a laikusnak is szembeötlő —, egy szláv nép tagja nem érti meg a másik szláv nép nyelvét. Az eltérések és hasonlóságok egyes szláv nyelvek között különböző fokúak lehetnek, annyi azonban bizonyos, hogy még az egymáshoz legközelebb álló szláv népek is fordítás útján tolmácsolják egymás irodalmát.

A nyelvi rokonság tudatát azonban soha nem veszítették el, amiről a középkori szláv krónikák és az első nemzeti nyelvtanok is tanúskodnak. Természetesnek tűnik, hogy a nyelvi összetartozásra legtöbbet az elnyomott kis szláv országok írói hivatkoztak, és reménykedve tekintettek az egyedüli szabad szláv országra, a hatalmas Oroszországra.

A XVII. században valamennyi délszláv nép a török birodalom igája alatt szenvedett. A török elnyomás a súlyos gazdasági terhek mellett még csak kegyetlenebbé vált azért, hogy a nem mohamedán keresztényeknek semmi joguk nem volt.

Ebben az időben egy Juraj Križanić nevű horvát jezsuita pap jelent meg Moszkvában azzal a küldetéssel, hogy a pravoszláv oroszokat megnyerje Róma számára. A pápaság és a pravoszlávok uniójának az eszméjét azonban összekapcsolta a szláv népek egységesítésének gondolatával is. Kérte Alekseej cárt, hogy szabadítsa ki a balkáni szlávokat a török elnyomás szolgátságából és egyesítse őket saját vezetése alatt egy hatalmas birodalomban. Mivel nagyon támadta a pravoszláv egyház különállását, eszméi az ortodox papok körében visszatetszést váltottak ki, sőt 1660-ban 15 évre száműzték Tobolszkba. Križanić azonban a kudarc dacára sem tett le tervéről. 1666-ban írta meg 2 könyvét Tobolszkban a következő címmel: Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku, popa Jurka Krizanišča, prezvanjem Serbljanina, među Kupoju i Vunoju rikami, vo ujezdech Bichšča grada, okolo Dubovca, Orlja i Ribnika ostrogov és Politika. [1] Könyveiben részletesen kifejtette elképzeléseit az egyesült szláv birodalommal kapcsolatban és azt is leírta, hogy mindennek a létrehozásában milyen feladat hárul a cásra, természetesen rávilágítva azokra a tényezőkre, amelyek Oroszország szem-

pontjából hasznosnak bizonyulnak. Ebben a szláv országban véleménye szerint csakis a katolikus egyházban egyesült szlávok élhetnek békében, mert így lehetővé válna a lengyelek bekapcsolódása is. A népek összetartozásában a közös valláson kívül fontos kapocs lett volna a nyelv is. Ebből a célból alkotta meg hibrid szláv nyelvét, ami elejét vette volna minden nyelvi nézeteltérésnek az eljövendő szláv birodalomban. Az elmaradt szláv népek ennek a nyelvnek a segítségével a kulturális fejlődés útjára léphettek volna függetlenül attól, hogy bekövetkezett-e felszabadulásuk és politikai egyesülésük. A kulturális, szellemi egység ilyen formájú megvalósítása első lépcsőként szolgált volna a teljes egyesüléshez vezető úton. Mesterséges szláv nyelvének létrehozásában legtöbbször merített a horvát, orosz és az egyházi szláv nyelvből, ugyanis ezeket a nyelveket ismerte legjobban, de felhasználta a cseh és a lengyel nyelvet is. A fent említett műveket mintegy bizonyításképpen, ezen a nyelven írta. Ellentétben a későbbi szláv nyelvalkotókkal ő nem szótárt, nem nyelvtankönyvet, vagy szabálykönyvet adott ki, hanem rögtön egy teljes könyvet alkotott, amit a saját maga alkotta nyelven írt. Egy nyelvtan és szótár összeállítását, valamint az összes szláv népek történetének megírását könyvében követelte. A XVII. századból azonban nem maradt ránk olyan jellegű munka, ami Križanić nyelvének feldolgozásával függne össze, vagy arról, tanúskodna, hogy művének volt-e egyáltalán valami hatása. Maga az a tény, hogy a könyv csak kéziratban maradt, még nem jelenti azt, hogy ne lett volna hatása. Ugyanis az egyik kéziraatra épp a cári könyvtárban bukkantak rá a kutatók. 1859-ben a szláv kölcsönösségi gondolat újjáéledése idején adták ki könyvét nyomtatásban Moszkvában.

A XVIII. század végén a gazdasági-társadalmi fejlődés következtében egyre-másra indultak meg a modern nemzeti mozgalmak elmaradt európai országokban is. A népek nemzeti öntudatra ébredésének idejében a racionalizmus és a kezdeti romantika eszméinek hatására, másrészt a társadalmi fejlődés következtében támadt fel az érdeklődés a nemzetük nyelve, története és kultúrája iránt. A polgári átalakulásért harcoló szláv értelmiségiek sem voltak eléggé fejlettek ahhoz, hogy a hatalmat még erősen kezükben tartó vezető rétegek ellen gazdasági-politikai téren is fel tudjanak lépni. Ezért szorítkozott küzdelmük eleinte kimondottan csak nyelvi-kulturális célkitűzések elérésére.

Az anyanyelv iránt érzett szeretet és a már említett külső tényezők hatására a kultúra ápolói felismerték egy egységes nyelvi normát kialakító nyelvtan szükségességét, ami különösen sürgető volt a sok dialektusra bomlott szlovák nyelv esetében. Azonban a XIX. sz. első felében főleg a magyarországi szlovákok voltak nehéz helyzetben, kulturális és nyelvi célkitűzéseik megvalósításában. Ebben nagymértékben gátolta őket az a tény, hogy a magyar nyelv érvényesítéséért folytatott küzdelem épp ekkor érte el csúcspontját, és a magyar nyelv terjesztése nem egyszer magyarosítási törekvésekbe csapott át, főleg a szlovák lakta területeken. A többi magyarországi szláv nép, kivéve az ukránokat, feudális privilégiumokkal rendelkezett, amelyek bizonyos mértékig védték őket a magyar nyelv terjesztésével szemben. Ezzel magyarázható, hogy a szláv kölcsönösség gondolata

épp a szlovákok közt nyert nagy tért, mivel tapasztalták, hogy csak a többi testvér szláv nép segítségével, összefogásával érhetnek el eredményeket.

Ján Kollár 1824-ben megjelent *Slavy dcéra* (Dicsőség lánya) c. költői művében mély fájdalommal és együttérzéssel ír a németországi szláv népek fokozatos pusztulásáról, mintegy rámutatva, hogy hova vezethet a nemzeti elnyomás, ha nem lépnek fel ellene szláv szolidaritással. [2] Másik művében, ami 1836-ban jelent meg egy cseh folyóiratban, a szláv népek kulturális kölcsönösségének teóriáját elemzi. [3] Kollár nem az összes szlávok politikai egyesítéséről ábrándozik, hanem egy olyan kulturális kölcsönösségről ír, ami békében, a földrajzi határok érintetlenül hagyásával jönne létre. Kölcsönösségi elméletében abból az elvből indult ki, mely szerint egy szláv nemzet létezik, amelynek négy törzse van; orosz, lengyel, illir (délszláv) és csehszlovák. [4] Ennek megfelelően szintén 4 szláv nyelvet különböztetett meg, amelyeket minden intelligens embernek ismerni kellene. Ha ez létrejön, minden szláv nép kicserélheti a már eddig elért szellemi termékeit. A továbbiakban részletesen kifejti, hogy milyen módszerekkel lehetne a legideálisabban létrehozni ezt a kölcsönösséget, sőt gyakorlati útmutatásokat is ad.

Kolláron kívül mind a szlovákok, mind a többi szláv népek között még számosan voltak olyanok, akik a szláv kölcsönösség hirdetői voltak. Természetesen nem kizárólag a haladó jellegű kulturális kölcsönösségnek akadtak hívei, hanem sokan szálltak síkra a reakciós pánszlávizmusért is.

Ilyen eszmeáramlatok és elképzelések közepette vállalkozott Ján Herkel' arra a feladatra, amire sok szlavista csak célzott. 1826-ban Budán jelent meg könyve, *Elementa universalis linguae slavicae, e vivis dialectis eruta, et sanis logicae principiis suffulta* — címmel, ami egy közös szláv nyelv alapjait rakta le.

Herkel' Vavrečka nevű szlovák községben született 1786. január 22-én. [5] Iskoláit valószínűleg Rózsahegyen (Ružomberok) fejezte be, majd 1813-tól 1816-ig jogot tanult Pesten. Mégsem jogi pályán helyezkedett el, hanem 14 évig, 1831-ig házitánítóskodott egy ispán gyermekei mellett. Ezután Pesten telepedett le. Rendezett anyagi körülmények közt élt, ami lehetővé tette, hogy minden idejét a nemzeti ügy felemelésének szentelje. A szlovákok nemzeti sérelmeik orvoslásáért őt kérték fel ügyvédjüknek. Honfitársai sikertelen kísérletei után ő próbálkozott engedélyt kapni szlovák nyelvű folyóiratának kiadására. Tagja volt az 1834-ben Budán alapított *Spolok milovníkov reči a literatury slovenskej* egyesületnek, — amely kiadta az első szlovák almanachot, a *Zora-t*. Herkel' ahhoz a szlovák nemzeti értelmiségi körhöz tartozott, amely Martin Hamulják, a Budai Helytartótanács tisztviselője köré tömörült. Herkel' mellett itt találjuk J. Bernolák királyi kamarai tanácsos és J. Koiš, a Helytartói Tanács jegyzőjének a nevét is. Valamennyien Hamulják földijei, és a szlovák nemzeti ügy buzgó munkásai voltak. Művének megértéséhez feltétlenül szem előtt kell tartani azt a tényt, hogy Herkel', mint ahogy a Koiš is arról a vidékről származik, amely közel feküdt a lengyel határhoz. Így már gyermekkorában alkalma volt megismerkedni a lengyel nyelvvel, sőt anyanyelve is magán hordozta a lengyel és cseh behatás bélyegét. [6] Az orosz nyelvvel módjában állt megismerkedni akkor, amikor az oroszok seregei Napóleont ül-

dözve átvonultak a Felvidéken. Délszláv nyelvi ismeretei lehettek a leggyengébbek, mivel ott csak rövid ideig, tanítványaival tett rövid kirándulások idején tartózkodott.

Művét a következő fejezetekre osztotta fel: I. Betűk, írásjelek, II. Hangsúly, III. Nyelvi kultúra, IV. Főnévragozás, V. Melléknévragozás, személyes névmások ragozása, VI. Melléknevek, határozók fokozása, VII. Igeragozás, VIII. Ragozhatatlan szavak, mondattan, stílus. Nyelvtanának felépítésénél az egyszerűség elvét követte. Ezért próbálkozott olyan ábécét alkotni, ami a legésszerűbb, de egyben a legkönnyebb is lenne. Azt tervezte, hogy minden hangnak egy betű felel meg. Ez azonban ellent mondott a cirill ábécé természetének. A csehek által használt latin ábécé diakritikus jeleitől is idegenkedett. P. J. Šafárik, a nagy szlavista tudott Herkel' terveiről és azt tanácsolta, hogy a č, ž, š betűk helyére cirill betűket vegyen fel. [7] Šafárik egyébként teljesen azt akarta, hogy maradjon meg a cirillbetűs írás, mivel az felel meg legjobban a szláv nyelv tulajdonságainak, azonkívül nem keltene ellenszenvet a szerbeknél és az oroszoknál. Herkel' a középutat választotta. Ábécéjébe felvette a cirill ч, x és ш hangokat, a ж-t azonban nem. Hogy még jobban megkönnyítse mind az írást, mind az olvasást, a magánhangzók hosszúságát nem jelölte. Ezzel a választásával azonban nem értett egyet J. Jungmann. Mivel maga is érezte, hogy könyvében sok problematikus pont van, és azt is tudta, hogy majd ezért alaposan megkritizálják, bevezetőjében kérte olvasóit, hogy ha esetleg jobb megoldást találnak, azt javasolják neki. Ahogy az eszperantóban nincs, úgy Herkel' nyelvében sem volt kivétel. Könyvének III. fejezetében a logikai és társadalmi kultúra fogalmának jelentését elemzi. Logikai kombinációkkal kell elérni a helyes nyelvtani alakok használatát — állítja többek között. Főnévragozási rendszerét az óegyházi szláv, orosz, lengyel, cseh, szlovák, szlovén, szerb paradigmák összevetése alapján állítja össze. Legtöbb helyet foglal el nyelvtanában az igeragozással foglalkozó fejezet. Itt egyszerre kettős feladatot is végez. Egyrészt megalkotja saját elképzelésű igeragozási szisztémáját, másrészt kritikai megjegyzésekkel látja el a Bernolák által törvényesített szlovák igealakokat. Népdalokból vett idézetei a helyes igehasználatot illusztrálják, de már Herkel' új szabályai szerint átírva. Könyvének utolsó része meglehetősen felületes. Nem foglalkozik a ragozhatatlan szavakkal, a számnevekkel, futólag érinti a szintaxist. Végül pedig szlovákul, de az össz-szláv nyelv szabályai szerint hoz példamondatokat az új nyelv stílusára. Herkel' könyve, amint láttuk, nem öleli fel teljességgel a nyelv szerkezetét. Azonban szinte épp azok a részek maradtak feldolgozatlanul, amit egy szótár nagyban pótolhat. Habár Herkel' sehol sem tett említést arról, hogy mintegy művét kiegészítendő készül egy szótár is, alapos okunk van rá, hogy ez mégis így volt.

Jan Koiš, a 15 kötetes szótár szerzője ugyanis Herkel' földije, munkatársa és Hamuljak baráti körének tagja volt. A szótár azonban nyomtatásban nem jelent meg. A kéziratra M. Hamuljak hagyatékaik közt találtak rá, mivel Koiš művét Hamuljakra hagyta. [8] A 15 kötetes mű megoszlik egy ötkötetes össz-szláv—német—latin szótárra és egy tízkötetes német—latin—össz-szláv szótárra.

A mű terjedelméről fogalmat alkothatunk, ha figyelembe vesszük, hogy a szótár oldalait Koiš 31—35 sorra osztotta fel halvány ceruzavonalakkal. Egy kötet kb. 650 oldalt tartalmaz, habár az oldalak nincsenek megszámozva. Így szótári műve összesen kb 10 000 oldalt foglal magába. [9] Az első kötetben a címszavakat a latin (szlovák) ábécé sorrendjében hozza. Ez azért lehetséges, mert első helyen mindig a szlovák szavak állnak, és csak utána következnek a cirillbetűs orosz és szerb ekvivalensek. Néha ez a sorrend megtörik, és az orosz szó cirillbetűs alakban kerül az első helyre. Ezt a megoldást csak abban az esetben alkalmazta, ha az orosz szó alakja megegyezett a szlovák szóéval, így sikerült megőriznie az egységes sorrendet a címszavak felsorolásában. Ilyenkor természetesen az azonos alakú szlovák szót már nem közli. Valamennyi címszót nagy kezdőbetűvel írt. Szótárának szlovák szóanyagának összeállításában nagyrészt két forrásműre támaszkodott; A. Bernolák, *Slowar, Česko—Latinsko—Nemecko—Uherski*, Buda 1825. és Palkovič, *Böhmisch — deutsch—lateinisches Wörterbuch*, T. Praha, 1820.

Mivel Koiš Bernolák követőinek a csoportjához tartozott, szótárában a nyugatszlovák nyelvjárás szavai szerepelnek. A szláv szavak, a német és latin jelentések szinte ugyanazok, mint amelyek Bernolák és Palkovič szótárában. Ez arra enged következtetni, hogy valamennyien közös forrásra támaszkodtak. Helyesírási rendszerében használta az y-t, de rendszertelenül, mert egy másik szóalaknál az „y” helyén „i” szerepel. Bár próbálkozott az etimológiai jellegű helyesírást követni, de az „y” és „i” keverése is példa arra, hogy ez nem sikerült. Helytelenül járt el akkor is, amikor önálló címszónak vette fel a birtokos mellékneveket. Homonimák esetében a pontosabb megértés kedvéért példamondatokat hoz, sőt itt-ott még magyar mondatokat is felhasznál. Egyjelentésű szavaknál nem használ semmi magyarázatot, egyszerűen csak a német és latin megfelelők következnek a szláv szavak után. Az igék esetében hozza az ige jelen idő egyes szám 1. személy, a múlt idő egyes szám 3. személyű alakját és a vonzatát. A második részben, a tízkötetes német—latin—össz-szláv szótárban széthajtott ívet, azaz két oldalt használt, amelyet 10 függőleges oszlopra osztott fel. Mindegyik oszlop egy-egy nyelvnek felelt meg a következő sorrendben: német—latin—orosz—szerb—horvát—szorb—lengyel—cseh. A 6. és 7. oszlop mindvégig üresen maradt, csak feltételezések vannak arra, hogy a munka további folytatása során a 6. oszlopot szlovák szavak foglalták volna el, a 7-et pedig bolgár. Az utóbbi azonban eléggé valószínűtlennek tűnik, mert a bolgároknak ebben az időben még nem volt modern értelemben vett szótáruk, náluk még folyt a küzdelem az egyházi szláv irodalmi használata ellen. Logikusnak tűnik az a feltevés, hogy a 7. oszlopba a magyar jelentés került volna be, hiszen ezt a nyelvet Koiš is ismerte, azonkívül a gyakorlati hasznosság szempontját figyelembe véve, a németen kívül a magyar nyelv ismerete volt a szlávok számára a legfontosabb. A német és latin jelentés után következő többi oszlopok sem voltak mindig kitöltve. Legtöbbet maradt üresen, a 6. és 7. oszlopon kívül a szorb és a horvát nyelv rubrikája. Ez azzal magyarázható, hogy az illető nyelveken megjelent szótárak, amelyekből Koiš is merítette anyagát, nem rendelkeztek gazdag szóanyaggal. A szótárnak ebben a részében nincs semmi nyelvtani anyag, ragozás.

A címszavak között szerepelnek a keresztnévek, földrajzi nevek és elöljárók is.

A felsorolt adatokból is kitűnik, hogy milyen hatalmas munkát fordított Koiš műve megírására, sőt Hamuljaknak is, valószínű, volt benne része, mert ceruzajavításokat végig lehet a szótárban találni. Ennek ellenére a szótár mégis kéziratban maradt. Hamuljaknak a címlapra írt soraiból derül ki, hogy a mű 1855. március 5-en készült el Budán. Ebben az időben léteztek hasonló jellegű többnyelvű szótárak, ezekben a művekben azonban legfeljebb 2 szláv nyelv kapott helyet. Ha Koišnak sikerül befejezni művét és kinyomtatni, Herkel' grammatikájával együtt két olyan könyv került volna az olvasók kezébe, amellyel valóban közelebb jutottak volna Kollár és a többi szláv kulturális egységet hirdető elképzelései megvalósulásához.

Egy szláv összehasonlító nyelvtannal a kezében bárki, hacsak egy szláv nyelvet is ismert, Koiš szótárával könnyen lefordíthatott egy más szláv nyelven írt szöveget. El kell ismerni azonban azt, hogy Koiš szótára a szláv részt tekintve, összehasonlító szótár, míg Herkel' nyelvtana csak részben az, mivel Herkel' olykor konstruált olyan nyelvtani alakokat is, amelyek egyetlen szláv nyelvben sem léteztek. Nem beszélve arról, hogy Herkel' új ábécéjével egészen más formát adott egyes szóalakoknak. Herkel'-nek a célja nem az volt, hogy csupán fordítani lehessen bármely szláv nyelvről, ő még tovább akart lépni. Azt akarta, hogy a szlávok anyanyelvükön kívül még ismerjék az ő általa alkotott nyelvet is. A különböző szláv nyelvekben azonban a differenciálódás nemcsak a nyelvtanban vezetett eltérésekhez, hanem a szókészletben is. Így tehát Herkel' nyelvtanát alkalmazva egy lengyel nem biztos, hogy megértette volna egy szerb beszédét, ha az szintén e nyelvtan szabályai szerint beszélt. Szükséges lett volna ismerni valamennyi szláv nyelv szavait, hogy a kölcsönös megértés megvalósuljon, vagy pedig létrehozni egy olyan szótárt, ami a szókészletben is egységet teremtett volna. Koiš szótára nem ezt az egységet volt hivatva megteremteni. Mindkét munka úttörő jellegű volt a maga nemében, több-kevesebb hiányossággal. Herkel' és Koiš célkitűzéseinek megvalósulása azonban nemcsak munkájuk tudományos megalapozottságától függött, hanem nagyrészt a korabeli politikai-társadalmi viszonyoktól. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a történelmi tényezőket, amelyek a XIX. sz. első felében hatottak, és a már nyelvileg elkülönült szláv népeknek különböző társadalmi és kulturális feltételeket biztosított. Jelentősebb munkák egy szláv mesterséges nyelvvel kapcsolatban a többi szláv népek között nem jelentek meg. Talán a szlovákhhoz hasonló kedvezőtlen nemzeti nyelvi-kulturális feltételek készítették a szlovén irodalom- és nyelvtudomány első művelőit arra, hogy megelőzve más nagyobb szláv népeket, saját népük nyelvének művelésén kívül foglalkozzanak össz-szláv jellegű nyelvi problémákkal. J. Japelj és B. Kumerdej például összeállítottak egy összehasonlító szláv nyelvtant. [10] Amikor megalkották közös szláv helyesírási rendszerüket, arról ábrándoztak, hogy ugyanúgy lehetséges lesz egy közös szláv nyelv szabályainak a lerakása. A XIX. század elején B. Kopitár, akárcsak jóval előtte Schlözer, szintén észrevette, hogy a különböző helyesírás mennyire elkülöníti, sőt távolítja

egymástól a szláv szavakat. Szlovén származású volt Matija Majar is, akit szintén érdekelt a nyelvi egységesítés problémája. Először csak délszláv nyelvi egységet akart, később azonban az orosz nyelvben és a cirill ábécében látta azt az eszközt, ami kulturális téren összekapcsolhatná a szlávokat. A XIX. század végén a „Slovenski Narod” c. lap ugyanezt hangoztatta. A szlovénekre nézve mindez annyiból is érdekesebb, hogy őket még a vallás különbözősége is eltávolította a pravoszláv Oroszországtól. Ennek ellenére akadt olyan lap (Slowanski svet), amely az Oroszországgal való vallási és nyelvi közösség mellett szállt síkra. A szerb nemzeti-kulturális fejlődés fontos eredménye volt az egyházi nyelvként használt szlaveno-szerb nyelv kiszorítása és helyébe a népi nyelv irodalmi szintre való emelése. Bár épp a szlaveno-szerb nyelv képezett átmenetet az orosz nyelvbe mesterségesen beletűzdelt orosz szavaival, mégis akadályozta a fejlődést, mivel a köznép számára érthetetlen volt. V. Karadžić és L. Gaj nyelvi reformja után — bár jelentőségük pozitív volt — a szinte egynek mondható szerb-horvát nyelvet még mindig két ellentétes elv szerint használták az írásban, a szerbet cirill betűkkel és fonetikusán, a horvátot latin betűkkel és etimológiai alapon. Az illirizmus, jugoszlavizmus hívei úgy vélték, hogy a szerb-horvát nyelv lesz a közvetítő közös nyelv a föderatív alapon egyesült délszláv államok között. [11] Nem vették figyelembe, hogy milyen különbség van a két szélső nép, a bolgár és a szlovén nyelve között, bár igaz, hogy a szlovént mesterséges úton közelítették a szerb-horváthoz. Eléggé különös javaslattal hozakodott elő Radić, horvát politikus, amikor a XX. sz. elején dunai konföderációs államtervezetében a cseh nyelvet választotta a szláv tagállamok közös nyelvévé.

A lengyelek mutatták a legkisebb lelkesedést a szláv kölcsönösség gondolatával szemben. Érdekes megjegyezni, hogy a lengyelek ha valamilyen módon mégis szerephez jutottak, megnyilvánulásaik sohasem voltak magyarellenések, sőt sok esetben békítőleg léptek fel a szlávok és magyarok vitái közben. Mégis akadt köztük is, akit foglalkoztatott a közös nyelv problémája. Nagy szótárírójuk S. B. Linde több kötetes szótárának előszavában 1807-ben egy közös szláv irodalmi nyelv megvalósítását sürgette. [12] A nyelvtaníró J. S. Bandtke, valamint Kucharszky szintén úttörői voltak a szláv kulturális kölcsönösségnek.

A csehek szinte valamennyi nagy nyelvésze leróta a maga obulusát e téren. J. Dobrovszki annak az elképzelésnek volt híve, hogy a szláv nyelvek megegyező közös magvából hozzanak létre egy nyelvet, amely alkalmas lesz a kulturális érintkezés megvalósítására. A ruszofil A. Marek Oroszországgal kívánt egységet teremteni, mint a szlávság igazi pártfogójával. Azért akarta a cirill ábécét Csehországban bevezetni, hogy ezzel is közelítse egymáshoz a két nyelvet. A magát csehnek valló P. J. Šafárik sokkal racionálisabb volt. Ő megelégedett azzal, hogy egy összehasonlító nyelvtanra épülő könyv segítségével értsék meg egymást a szlávok és használjanak közös ábécét. Végeredményben Herkel' művét is csak ilyen mértékig helyeselte. A szláv nyelvek tisztaságának megőrzése érdekében J. Jungmann azt akarta, hogy az idegen szavakat töröljék a nyelv szókincséből, és helyébe szláv eredetű szavakat vegyenek be. Helyesen látta, hogy

főleg az utóbbi időben megsokszorozódó idegen szavak mennyire távolítják egymástól a szláv nyelveket.

Az előbbieken már volt szó Kollár szerepéről, most azonban arra a téves felfogására szeretnénk rámutatni, ami nyelvi téren szembehelyezte a fiatalabb szlovák nemzedékkel. Mivel csak 4 szláv nyelvet ismert el önállóan, így koncepciója szerint a kisebb dialektusoknak be kellett olvadni a nagyobbba. Ez vezette aztán oda, hogy még saját anyanyelve irodalmi létjogosultságát is kérdőre vonta, és a szlovakizált cseh irodalmi nyelv használatáért indított mozgalmat, amelyet már a katolikus szlovák papok többsége úgymint használt. A szláv kulturális kölcsönösség gyakorlati megoldására adott hasznos útmutatások mellett Jungmannhoz hasonlóan küzdött az idegen szavak átvétele ellen, és nagy fontosságot tulajdonított egy egységes helyesírásnak. Véleménye szerint e két módszer segítségével is elérhető lesz majd olyan közelség a szláv nyelvek között, hogy minden komolyabb nehézség nélkül is meg fogják tudni egymást érteni. A szlovák nemzeti mozgalom későbbi nagy egyénisége L. Štur 1867-ben megjelent „Szlavjansztvo i mir buduscsevo” című művében [13] arról értekezik, hogy az önálló szláv népek és nyelvek létezése nem teszi lehetetlenné az orosz nyelv segítségével megvalósítható egység fogalmát.

Az ukránok sorsa közel állt ahhoz, amit Kollár koncepciójában a kisebb dialektusoknak jósolt. Mind a lengyelek, mind az oroszok a maguk befolyását akarták biztosítani az ukránok fölött. Ennek megfelelően maguk az ukránok között is két párt állt egymással szemben, a lengyelbarát, akik nagyrészt görögkatolikusok voltak és az oroszbarát, akik viszont pravoszlávok voltak. Mindkét fél más-más irányzatnak volt a képviselője a kultúra és nyelvi hovatartozás kérdésében. Lengyel részről erős propaganda indult meg a lengyel nyelv előjogáért és a latin ábécé használatáért az ukránok között, míg a másik párt Saskevics M. vezetésével minden erejével azon volt, hogy az orosz érvényesüljön. Az ukrán nemzeti öntudat és nyelv valódi képviselői szembefordultak ezekkel a támadásokkal és elsősorban az ukrán nyelv irodalmi szintre való emelésével bizonyították, hogy önállóak nyelvi tekintetben is. Úttörő munkát végzett ezen a téren P. Kulis ukrán nyelvtanának kiadásával 1857-ben, ahol fonetikai elv szerint, de cirill betűkkel kodifikálta az ukrán helyesírást. Legjobban a történelem mutatta meg, hogy még a Kollár által nem önállóan tartott „kisebb” nyelvek is képesek nemzeti kultúrák magas szintű művelésére. Sajnos a kasubok, mazurok, szorbok kivételt képeznek, mivel számuk napjainkban alaposan megcsappant. Annál is inkább sajnálatos a szorbok helyzete, mivel mintegy kétszáz éve még ez a nyelv volt az, amely gyakran több nyelvű szótárak összeállításánál a többi szláv nyelvet képviselte. [14]

Oroszország hivatalos külpolitikája a XIX. században nem mutatott nagy érdeklődést a szláv egységesítési és föderációs tervekkel szemben. Tudósaik közül azonban többen aktívan tevékenykedtek az ausztria—magyarországi szlávok kulturális-tudományos terveinek megvalósításában. Többen közülük személyesen is látogatást tettek a szláv lakta országrészekben, találkoztak a tudomány valamennyi jelentősebb képviselőjével és később is leveleztek egymással. [15] A. Pogogyin, aki maga is tett ilyen látogatást a szláv népek között, ideális megoldásnak tartotta egy összeha-

sonlító nyelvtan és egy össz-szláv szótár megírását, ami fontos eszköze lenne a közös megértésnek. Nem titkolta viszont azt a elképzelését sem, hogy a jövőben minden szláv nyelv bármi erőszakos behatás nélkül is asszimilálódni fog az orosz nyelvhez. Nem sokban különböztek Pogogyinétől A. Hilferding és más szlavofil írók nézetei sem. [16]

A szláv népek közötti nyelvi-kulturális együttműködés hirdetői közül azonban sokan nem maradtak e keret adta lehetőségek között, hanem elképzeléseiket összekötötték egy szláv föderáció tervével vagy reakciós pánszláv nézetekkel. Eltérő társadalmi-gazdasági felépítésű népeket egyesíteni egyetlen bomladozó kapocs, a nyelv révén, utópia.

Manapság tanúi lehetünk egy más jellegű kulturális együttműködésnek, ami lehetővé teszi szinte valamennyi szocialista állam — tehát nemcsak a szláv államok — kulturális-tudományos termékének kicserélését. Az orosz nyelvnek, mint második nyelvnek az ismerete, az egyre fejlődő gazdasági integrációs folyamatok miatt is szükséges.

E kézirat lezárása után tanszékvezetőm, dr. Bihari József hívta fel figyelmemet arra, hogy Mario Pei Szabálytalan nyelvtörténet c. könyve (Gondolat, Bp. 1966. 384. old.) szintén foglalkozik a mesterséges szláv nyelv megteremtésének a gondolatával. Ezt idézem: „A szlávok gondoltak arra, hogy kialakítanak egy közös szláv nyelvet. Két megoldás is kínálkozott: vagy a szlovákokat választják közös nyelvükül, mivel a szlovák központi helyet foglal el a szláv nyelvterületen, s ezért igen alkalmasnak látszik a közös nyelv céljaira, vagy pedig a mesterségesen kialakított szlovánt; ez utóbbinak a szókincse 440 olyan szótőre épül, amelyek mindegyik szláv nyelvben megvannak, a szlovánnak a nyelvtana egyszerű, írása fonetikus.”

JEGYZETEK—IRODALOM

- [1] M. B. Petrovich, The Emrgence of Russian Panslavism 1856—1870. Columbia University Press 1953.
- [2] Sláwy Dcera we trech zpewjch od Jana Kollára. Budin, 1924.
- [3] O literárnej vzájemnosti, v značne menšom rozsahu. Hronka (szl.) és Kwety (cseh) 1836 Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation. Pest, 1837.
- [4] Karol Rosenbaum, Ján Kollár prozaik a teoretik kultury. (Tanulmány a Kollár, Pamäti z mladších rokov života c. könyvében) Bratislava, 1972.
- [5] Augustin Maťovčík, Príspevok k životu a dielu Jána Herkeľa. Historické štúdie 1964. 9. sz.
- [6] Ján Herkeľ, Prémiena, Zora II. 1836.
- [7] Augustin Maťovčík, Ján Herkeľ a jeho jazykovedné dielo. Jazykovedný časopis 1961. 12. sz.
- [8] A kézirat a Matica slovenská irodalmi kéziratárában van Martinban.
- [9] Matilda Hayeková: Dielo neznámeho slovenského slovníkára. Slovenská reč 1958. 5. sz.
- [10] Rátz Kálmán: A pánszlávizmus története Budapest, 1941.
- [11] Ратнер Н. Д., Австрославизм и австрийский пангерманизм, Советское славяноведение Минск 1969. Фрейдзон. В. И., О хорватском югославизме третьей четверти XIX века.
- [12] Herkeľ forrásként használta S. B. Linde szótárát.

- [13] L. Štur, *Das Slawentum und die Welt der Zukunft*. 1853. — nem jelent meg.
- [14] Weitenauer Ign: *Hexaglotten docens Linguas galliciam, italicam. hispanicam, graecam, hebr. germ. luzit, angl. syriacam*. Augustae v. 1762.
- [15] *Документы к истории славяноведения Москва—Ленинград*, 1948. J. Jirášek: *Rusko a my. Dejiny vztahů československo ruských od nejstarších dob až do roku 1914*. Praha, 1945.
- [16] Christoff P. *An Introduction to Nineteenth Century Russian slavophilism*. Hága, 1961.
- [17] *Dejiny slovenskej literatury*. (M. Pišút) Bratislava, 1960.
- [18] Ján Béder, *Dejiny slovenskej literatury*. Bratislava, 1963.
- [19] J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka*. Bratislava, 1956.
- [20] Csuka Zoltán: *A jugoszláv népek irodalmának története*. Bp. 1963.
- [21] Arató Endre, *Kelet-Európa története a XIX. sz. első felében*. Budapest, 1971.
- [22] Uő., *A magyarországi szlávok és oroszok kapcsolatához a reformkorban*. (Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből. I. 245—294. Bp., 1961.
- [23] *A magyarság és a szlávok* (szerk. Szegfű Gy.) Budapest, 1942.